

EPARHIILE - VETRE DE ARTĂ VECHE ROMÂNEASCĂ. NOTE PRIVIND UN RECENT CATALOG DE ARTĂ RELIGIOASĂ

Acad. Virgil CÂNDEA

În urmă cu câțiva ani, la propunerea lui Sorin Sebastian Duicu, șeful Secției de cercetare - documentare, Muzeul Național Cotroceni a luat inițiativa de a prezenta în expoziții tematice tezaurele de artă religioasă ale țării. Se reafirmă astfel, în abordarea fenomenelor de artă românească, realități mult timp contestate: fondul ei spiritual, apartenența ei la marea cultură creștină, rolul major, al clericilor cărturari sau creatori de opere în variate domenii ale artei medievale și moderne.

O expoziție consacrată Mărturiilor de cultură religioasă pe teritoriul României fusese organizată încă din 1991, la Muzeul Național de Istorie a României, de Secretariatul de Stat pentru Culte, cu participarea domnului Sorin Sebastian Duicu, cu intenția reluării unei tradiții întrerupte de politica oficială a câtorva decenii.

La Cotroceni, activitatea de valorificare a tezaurului ecleziastic (dar și laic) medieval a început cu prezentarea epocii determinante în trecerea de la medieval la modern, în arta de la noi, prin expoziția din 1994, cu tema Cultură și imagine cantacuzină în Țara Românească. Doi ani mai târziu, tot la Cotroceni, a fost organizată expoziția Mărturii de artă

și cultură din Argeș, cuprinzând opere din zona primei capitale și a celui mai vechi scaun mitropolitan din Țara Românească.

În 1997, o altă expoziție a prezentat Mărturii de artă și cultură ortodoxă din eparhia Târgoviștei, având ca obiect creațiile din zona Capitalei și a reședinței metropolitane care a succedat Argeșului.

Criteriul provenienței pieselor în concepția expozițiilor însemna o inovație care merită subliniată. Se releva, astfel, faptul că eparhiile românești nu au fost, de la înființarea lor, numai unități administrative bisericești, ci părți de țară cu caracteristici diverse, între care cele ale culturii locale, (după cum sublinia domnul acad. Răzvan Theodorescu în remarcabila prefață), desigur religioasă în cea mai lungă perioadă a creației spirituale de la noi, la catalogul de care ne ocupăm mai jos. Zestrea de monumente, opere literare tipărite sau manuscrise și obiectele de artă ale unei eparhii constituie, așadar, complementul indispensabil al istoriei și acțiunii ei spirituale, educative și etice. Cu atât mai mult în cazul Eparhiei Târgoviștei (tema celei de-a treia expoziții) care a fost, în anii 1517 - 1668 scaunul Mitropoliei

Ungrovlahiei, centrul cârmuirii religioase a Țării Românești.

Un număr mare de vizitatori ai expoziției de la Muzeul Național Cotroceni au putut admira cele 187 de piese prezentate într-un cadru somptuos și pe deplin adecvat epocii lor, foarte multe datând din timpul domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. Dar cele mai vechi exponate datează de la pragul secolelor XV - XVI (o cahlă și cele trei cărți macariene care inaugurează istoria tiparului românesc), un disc de argint aurit care este dăruit bisericii Stelea din Târgoviște de însăși Stanca, doamna lui Mihai Viteazul, unele icoane, vase de cult și cărți aparțin perioadei de intensă creație artistică a lui Matei Basarab.

Ferecătura icoanei
împărătești
„Maica Domnului
Hodighitua”,
sec. al. XVII-lea,
Filip Argintaru,
Biserica „Înălțarea
Domnului -
Mitropolia” -
Târgoviște

Asemenea expoziții sunt prilejul rar de a reuni fragmente din biruințele spirituale ale trecutului care, împreună, reușesc să reconstituie și să comunice calitatea, varietatea, sensul major al unor mari epoci de cultură. Dar ele oferă și șansa constituirii unei documentații artistice dispersate și a studiului comparativ al unor opere aparent diferite - ca icoanele, cărțile sau obiectele de cult - înrudite însă ca viziune și funcționalitate spirituală. Acest exercițiu este permis de frumosul catalog intitulat, ca și expoziția, Mărturii de artă și cultură ortodoxă din eparhia Târgoviștei care a însoțit și desăvârșit actul cultural al expoziției de la Cotroceni. Volumul, editat în tiraj, din păcate, limitat, cu înaltă acuratețe grafică și reproduceri în culori ale tuturor exponatelor, este realizat de Sorin Sebastian Duicu, inițiator și comisar al tuturor expozițiilor menționate mai sus, de la Cotroceni. Este o carte de referință. Majoritatea pieselor prezentate în ea sunt pentru prima oară publicate cu descrieri complete: ateliere și artiști, dimensiuni și tehnici, proveniențe, donatori, deținători și bibliografie, peste 230 de referințe. Exponatele au fost aduse în planul cercetării științifice dintr-un teritoriu întins, unde se aflau, adesea neștiute, în modeste sanctuare rurale, și constituie un notabil spor al informației privind istoria artei românești.

Majoritatea pieselor expuse sunt lucrate în ateliere din Țara Românească, dar și în câteva moldovenești sau grecești. Ele provin din monumente și muzee ale eparhiei Târgoviștei: mănăstirile Stelea, Vâforâta, Dealu,

Băldana, Nucet, din bisericile: „Adormirea“, „Sf. Ștefan“, „Intrarea în biserică“, „Sf. Atanasie și Chiril“, „Sf. Arhangheli“, „Sf. Gheorghe“, „Sf. Nicolae - Andronești“, „Sf. Nicolae - Simuleasa“, „Izvorul Tămăduirii“, „Sf. Vineri“, „Nașterea Maicii Domnului“ și a Mitropoliei, toate din Târgoviște, sau din bisericile din Bucșani, Corbii Mari, Costești Vale, Dragomirești, Finta, Frasinu, Găești, Gura Ocniței, Iedera, Lazuri - Cornișani, Mislea, Cobia, Neajlov - Morteni, Ogrea - Valea Lungă, Pătroaia - Crângurile, Pietroșita I, Pitaru - Potlogi, Pucioasa, Runcu, Șerbești - Frasin Deal, Țepes Vodă, Uliești - Găești, Ursei - Vișinești, Valea Voievozilor - Răzvad, Vulcana - Pandele. Numeroase exponate aparțin acum Complexului Muzeal „Curtea Domnească“ din Târgoviște, depozitului de concentrare de la Mănăstirea Dealu, Muzeului Național de Istorie a României sau Muzeului Militar Național. Cărțile vechi provin din colecțiile Bibliotecii Academiei Române (și ale Filialei sale din Cluj), de la Biblioteca Națională, Muzeul Național de Istorie a României, Biblioteca Centrală Universitară, Biblioteca Patriarhiei, Biblioteca Sfântului Sinod (București), de la Muzeul din Scheii Brașovului sau Facultatea de Teologie din Sibiu.

Aparent redundantă, această înșiruire de proveniențe arată, pe de o parte, aria largă de răspândire a creațiilor culturale din străvechea eparhie munteană și faptul că ele sunt păstrate nu numai în colecții, în biblioteci și muzee centrale, dar și în biserici de sate, adesea puțin cunoscute, unde continuă să-și îndeplinească, de secole, funcțiunile lor fundamentale, spirituale și liturgice.

Ferecătură de Evanghelie, 1798; argintul Nicolo (?); Biserica Sf. Nicolae - Andronești - Târgoviște.

Pe de altă parte, această listă confirmă efortul considerabil și paciența alcătuitoarelor expoziției care a cercetat nu mai puțin de 180 de biserici din județul Argeș și Dâmbovița, pentru selecționarea pieselor, aduse temporar la Cotroceni (conform p. 2 și 6 din Catalog).

- a) Anafornița, 15 august 1818; Biserica „Adormirea Maicii Domnului” - Pitaru, Potlogi
- b) Portir, 1830; „Adormirea Maicii Domnului” - Patroaia, Crângurite

Cel mai vechi donator al operelor prezentate în expoziție pare a fi, după inscripții, Neagoe - Vodă Basarab, conform însemnării în limba slavonă de pe un Minei pe noiembrie, manuscris din Muzeul Bisericii „Sf. Nicolae” din Scheii Brașovului, din 1516 - 1517 (p. 23, nr. 4). Îi urmează, potrivit datărilor sigure, Stanca, doamna lui Mihai Viteazul, atestată pe un discos din 1599 - 1600 dăruit mănăstirii Stelea (p. 27, nr. 1); Leon Vodă al Țării Românești care a ferecat în 1631 icoana „Sf. Gheorghe” de la mănăstirea Văforâta ori segmente din iconostasul, tot al mănăstirii Văforâta (p. 27, nr. 2); Șerban logofăt și soția sa Neaga, care au dăruit în anii 1638 - 1639 o steluță de argint aurit aceleași mănăstiri.

Icoană împărătească „Maica Domnului a întrupării”, deceniul 8, secolul al XVII-lea, Biserica „Sf. Gheorghe” - Costești Vale

La Dealu închinau Matei Basarab și doamna Elena o superbă cruce de altar, cu fine sculpturi în lemn și ferecătura de argint aurit, în 1648 - 1649 (p. 28, nr. 5). Două icoane de praznic de la Stelea, dintre puținele care au reușit să învingă timpul, făcute pentru iconostasul mare al bisericii mănăstirii („Întâmpinarea Domnului” și „Învierea lui Lazăr”, poate din 1646) sunt atribuite, prin factură (atelier moldovenesc, influențe rusești), ctitorului mănăstirii, Vasile Lupu (p. 8, nr. 1 - 2). O inscripție târzie numește pe domnul Moldovei și ca donator al unui elegant potir de manieră ardeleană, reparată în secolul al XIX-lea (p. 27, nr. 4), pentru aceeași mănăstire. De la Constantin Brâncoveanu ar putea fi ușile împărătești din biserica de la Doicești, ca și un jilț arhieresc și întreg iconostasul din 1706, acestea ale mănăstirii Stelea, și un sfeșnic de la Doicești din 1706 (p. 37, nr. 1). Iar de la Ianache Văcărescu, mucenic, împreună cu voievodul și fiii lui în tragedia din 1714, iconostasul mare al mănăstirii Nucet, dăruit, poate, doi ani mai devreme, cu mai multe intervenții din secolul XIX. Sigur din veacul anterior sunt două segmente de balustradă de piatră făcute de Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei, pentru tinda mică a Mitropoliei din Târgoviște (p. 37, nr. 2 - 3), dar poate și icoana „Sf. Nicolae”, danie a familiei boierilor Andronești, de la ctitoria lor cu acest hram din Târgoviște. Tot o Andronească, Alexandrina, soția pictorului Nițu continuă tradiția familiei, ferecând-o în argint în 1901 (p. 34, nr. 40).

Cum e de așteptat pentru operele vechi de uz liturgic, puțini artiști și-au însemnat numele pe ele, dar excepțiile îmbogățesc în chip fericit informațiile mai vechi. Astfel, la Cotroceni, au fost aduse cele două icoane împărățești „Fecioara cu Pruncul” și „Adormirea Maicii Domnului” din iconostasul Bisericii Domnești din Târgoviște (p. 12, nr. 23 - 24), pictate de cunoscutul Constantinos, mai marele zugravilor de la Hurezi. Un Ioan din Scutari care a lăsat șase icoane pictate în 1666, azi în proprietatea bisericii „Sf. Haralambie” din Frasinu (p. 9 - 10, nr. 5 - 10), nu figurează în catalogul regretatului Manolis Chatzidakis, *Zugravi greci după înrobire (1450 - 1830)*, Atena, 1987, vol. I; ele fuseseră semnalate ulterior, dar în catalogul de față sunt publicate și reproducerile în culori, care permit aprecierea sub toate raporturile a măiestriei autorului. Opere de zugravi români sunt, probabil, icoanele din 1760 (Mihai, „Maica Domnului cu Pruncul” p. 15, nr. 40), 1794 (Anghelache, „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril”, p. 15, nr. 41), și ale lui Iustin Ieromonahul („Sf. Gheorghe, Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Dimitrie”, p. 17, nr. 48), Constantin („Sf. Arhiepiscop Nifon” 1809, p. 17, nr. 49), Nicolae („Maica Domnului Hodighitria” și „Adormirea Maicii

Domnului” p. 17, nr. 51-52) și Avram („Bunavestire” pe ușile iconostasului bisericii „Sf. Atanasie și Chiril” din Târgoviște, 1857 p. 44, nr. 12). Apar în catalog doi argintari, Mavros, din 1631 (p. 27, nr. 2) și Filip, secol XVII, circa 1650 - 1675 (p. 28, nr. 7), un meșter de clopote din 1741 - 1742, Ioan Stemate (p. 28, nr. 9), sculptori în lemn (Radu Ieromonahul, în 1850, Brat, Mihai cruceru) sau în piatră (Sotir, pietrar și Sofronie monah, p. 38, nr. 9; p. 39, nr. 11, 12, 14, 15 și p. 40, nr. 17).

Ierarhi, voievozi, boieri mari, cărturari de seamă ai culturii românești și artiști ai epocii postbizantine, tradiții ctitoricești sau semnalări incitante de relații artistice între munteni, moldoveni și ardeleni, români, greci și ruși se impun oricui care parcurge catalogul expoziției de la Cotroceni, nu numai pentru desfătare, ci și cu preocuparea de a afla suporturi documentare pentru noi investigații.

Câștigul cel mai bogat a fost, desigur, al celor mai mulți dintre vizitatorii expoziției, iubitori de cultură românească dar deopotrivă de mărturii religioase, pe care nu le-ar fi putut admira sau venera fără concentrarea de excepție și efort care a făcut posibil acest eveniment al anului cultural 1997.

Les eparchies - foyers d'art roumain ancien

Résumé

Cette dernière décennie on a organisé en Roumanie plusieurs expositions d'art religieux médiéval, en reprenant de la sorte une tradition pendant longtemps interrompue par les rigueurs du régime totalitaire. Trois expositions à ce thème furent hébergées par le Musée National de Cotroceni: Culture et image Cantacuzène en Valachie (1994), Témoignages d'art et de culture d'Argeş (1996); Témoignages d'art et de culture orthodoxe de Târgovişte (1997).

Commissaire de ces expositions fut M. Sorin Sebastian Duicu, chef de la Section de recherches et documentation du dit musée. En marge du catalogue de l'exposition de 1997 rédigé par le spécialiste susmentionné, l'on discute dans l'article le critère de la provenance territoriale des pièces en tant qu'innovation dans la conception des expositions d'art religieux médiéval, et les avantages pour les savants et le public éclairé de voir reunies des oeuvres vénérables appartenant jadis aux mêmes sanctuaires, mais qui furent dispersées à partir de la fin du XIXe siècle.

Iconostas mic, 1698
(?); atelier
brâncovenesc;
„Biserica
Domnească”,
Târgovişte